

WOMEN IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT: SCIENCE AND QUALITY EDUCATION

3RD INTERNATIONAL CONFERENCE

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA TAFAKKUR OPERATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Elmira Berdirasulova

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti 1-kurs magistranti

Ta'lim fidoyisi ko'krak nishoni sohibasi

berdirasulovaelmir@gmail.com

Калит сўзлар: faoliyat, tafakkur operatsiyalari, analiz va sintez, taqqoslash, obstraktsiya, konkretlashtirish, mantiqiy shakllar, tushuncha, hukm, xulosa.

АННОТАЦИЯ-: maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishning bugungi kun talablarida kelib chiqqan holda, DTS talablariga mos ravishda pedagogik –psixologik xususiyatlarini ochib berish, tafakkur operatsiyalarini rivojlantirish va shakllantirishning uslubiy asoslarini ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga joriy qilish haqidagi fikrlar bayon etilgan.

METHODS OF DEVELOPING THINKING OPERATIONS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Key words: activity, thinking operations, analysis and synthesis, comparison, abstraction, concretization, logical forms, understanding, judgment, conclusion.

Abstract: in the article, thinking of students of junior school age Based on today's requirements for the development of cognitive operations, the ideas about revealing the pedagogical-psychological features, developing methodological bases for the development and formation of thinking operations and introducing them into the educational process in accordance with the requirements of DTS are presented.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ ОПЕРАЦИЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Ключевые слова: деятельность, мыслительные операции, анализ и синтез, сравнение, абстрагирование, конкретизация, логические формы, понятие, суждение, вывод.

Аннотация: в статье мышление учащихся младшего школьного возраста. Исходя из современных требований к развитию мыслительных операций, представлены представления о выявлении педагогико-психологических особенностей, разработке методических основ развития и формирования мыслительных операций и внедрении их в учебный процесс в соответствии с требованиями ДОС.

Mustaqil Respublikamizda yuz berayotgan islohotlar, yangilanishlar, jahon moliyaviy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari izchil suratda amalga oshirilayotgan bir vaqtda inson omili muammosini yanada chuqurroq va izchil ravishda tadqiqot etishni taqozo etmoqda. Yangi ming yillikda xalqimizning taraqqiyot yo'lida turli muammolar mavjud ekan, avvalo, ularning to'g'ri yechimini topish zarur. Bu asosan o'zligini anglayodgan kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga, ijtimoiy hayotda o'z mavqesiga ega bo'lgan ziyolilarga bog'liq. Bizning vazifamiz fan- texnikani yuksak saviyada egallagan jahon standartlari darajasidagi mustaqil fikrlovchi, intellektual ko'rsatgichlari yuqori bo'lgan yoshlarni tarbiyalashdir.

Tafakkur – inson aqliy faoliyatining, aql-zakovatining ongli hatti harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Tafakkur tevarak-atrofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, insonning keng ko'lamdagi faoliyatini oqilona amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. Tafakkur jarayonida insonda fikr, mulohaza, g'oya, faraz kabilar vujudga keladi va ular ongda tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalanadi. Tafakkur til va nutq bilan chambarchas bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Inson o'zining tafakkuri, nutqi hamda ongli hatti-harakati tufayli boshqa bilish jarayonlariga nisbatan tafakkur insonning aqliy va jismoniy faoliyatida alohida ahamiyat kasb etadi. Inson fikr yuritish faoliyatida o'zi aks ettirgan, sezgan, idrok qilgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning to'g'riligi, aniqligi, haqqoniyligi yoki ularning voqelikka mos tushishini aniqlaydi. Bilish protsessida hosil qilingan hukmlar, tushunchalar, farazlar, hulosalar chin yoki chin emasligini belgilab oladi.

6- 7 yoshli bolaning tafakkur qilish jarayonida faoliyat bilan bog'langan

konkret vazifalar hal qilishga qaratilgan yo'l ustunlik qiladi. Mana shu yoshdagi bolalarda umumlashtirish ko'pincha predmetlardan amaliy ravishda foydalanish taalluqli bo'lgan tashqi belgilarni o'z ichiga oladi. Bu hol bolaning narsalarga bo'lgan ta'rifida ko'rinib turadi. Masalan u “uy odamlar yashaydigan joy” deydi va hokazo. O'qishning boshlarida bolaga ko'pincha hodisalarning sababli bog'lanishlari sababi tushunarli bo'ladi. Biroq, bu tushunish ba'zan uning

ko'p bo'lmagan shaxsiy tajribasi doirasidan chetga chiqadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlashi shu bilan farq qiladiki, ko'pincha ular predmetlar va hodisalar o'rtasidagi aloqalar va munosabatlarni aniqlash uchungina emas, balki tevarak atrofdagi voqelikda mavjud bo'lgan ob'ektlarni o'ziga qiziqishlari tufayli bilim oladilar. Sistemali maktab ta'limining boshlanishi bilan bilim egallash bola faoliyatining alohida bir turiga aylanadi. Uning oldida maxsus vazifa ilmiy tasvurlar va tushunchalarni egallash, tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonunlarini o'rganish turadi. Bu hol bolalar tafakkurining tez rivojlanishiga yordam beradi. Kichik yoshdagi o'quvchilarda fikrlar jarayoni odatda harakatlar bilan mahkam bog'langan bo'ladi. Bolalarga bevosita taassurotlar hali ko'proq egallaydigan, ular ba'zan abstrakt narsani tushunish uchun konkret narsadan zarur tarzda chetlanishni qiyinlashtirib qo'yishi mumkin.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchisi yetarli darajada ko'p tushunchalarga ega bo'ladilar. Lekin ular ko'pincha ilmiy tushunchalar emas, balki, hayotiy tushunchalarga ega bo'ladilar. Kichik yoshdagi maktab o'quvchisi mavhum, abstrakt tushunchalarni anglab olishda qiynaladi. Sinfda o'quvchilar ko'pincha majozlarni so'z yoki iboraning ko'chma ma'nosini tushunmaydilar. Shuning uchun matal va maqollarni hamisha ham tushuna olmaydilar. Ikkinchi sinf o'quvchisi bo'lgan bir qiz bola Krilovning "Ninachi va chumoli" degan masalini o'qir ekan, "bechora" ninachini qornini to'ydirish uchun va unga issiq joy berishni istamagan chumolining xasisligidan g'azabga keladi. Birinchi sinf o'quvchisi "biri bog'dan kelsa, biri tog'dan keladi", degan matalni eshitib, "tog' uzoqdaku, nega u yerdan keladi", deydi.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilari o'z nutqlarida tur va xil tushunchalarini ishlatadilar. Holbuki, ana shu tushunchalarning tarifi ularga tanish bo'ladi. Bolalar suratdagi hayvonlarning nomini to'g'ri aytsalar ham, ularni biror bilan tushunchasiga kirita olmaydilar.

Shunday qilib bolalarda umumlashtirish, predmet va hodisalarning muhim belgilarini ajratib ko'rsatish qobiliyati yil sayin rivojlanib boradilar.

Tafakkurni taraqqiy ettirish uchun ta'limning dastlabki yillaridanoq amalga oshirilishi lozim bo'lgan ijodiy ishlar: berilgan mavzuda yoki erkin mavzuda insho yozish, masallar tuzish va ularni ratsional usullarda yechish kabilar muhimdir.

Hozirgi paytda bolalar maktabdan tashqarida, radio, televidenie, kino, oliladagi suhbat va kitoblar orqali nihoyatda ko'p yangiliklardanxabardor bo'ladilar. Shuning uchun uqituvchilar hatto kichik yoshdagi o'quvchilar bilan ham darslikdagi materailni o'zi bilan cheklanib qolmasligi kerak. Ba'zan bolalar bilan barq urib rivojlanayotgan fan va texnikaning turmushimizga kirayotgan yangiliklari haqida suhbatlar o'tkazib turish kerakki, ular bu haqda o'zlari to'la tushunia oladigan to'g'ri tasvirga ega bo'ladilar. Shuni unutmaslik lozimki, bilimlarni kengaytirish odamni aqliy kamolotiga yo'l ochib beradi. Tafakkurni fikrlash faoliyat jarayonidagi taraqqiy etishini hamda bolalarni mantiqiy va tanqidiy fikrlashga o'rgatish lozimligini ham unutmaslik kerak. Ularni o'zlari bajargan ishga mustaqil baho berishga va uni nazorat qilishga o'rgatish zarur.

Kishilarning fikrlash faoliyati tafakkur operatsiyalari: analiz va sintez, taqqoslash obstraktsiya va konkretlashtirish yordamida amalga oshib, ma'lum mantiqiy shakllarda: tushuncha, hukm va xulosa chiqarishlarda o'tadi.

Tafakkur operatsiyalari – bu:

Taqqoslash – bu voqelikdagi narsa va hodisalar o'rtasida mavjud bo'lgan o'xshashlik va farqlarni fikran aniqlashdir.

Taqqoslash istalgan faoliyatda qandaydir bilish maqsadiga xizmat qiladi va u hamma vaqt maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunga ko'ra taqqoslash bir qancha xil bo'ladi.

Taqqoslash yoki buyumlarning o'xshashligini yoki ularni tafovutligini, yoki bir vaqtda har ikkalasini aniqlashga qaratilgan bo'lishi mumkin. Demak, agar uy hayvonlarini kishi uchun foydaliligi nuqtai nazardan taqqoslab o'rganilsa, taqqoslash ular o'rtasidagi o'xshash belgilarni aniqlashga yo'naltirilgan bo'ladi. Agar uy hayvonlarining tuzilishi va kelib chiqishi o'rganilsa, o'rganish davomida ular o'rtasidagi ko'pgina tavofutlar aniqlanadi.

Analiz – shunday bir tafakkur operatsiyasidirki, unin yordami bilan biz narsa va hodisalarni fikran yoki amaliy ravishda bo'lib (ajratib), ularning ayrim qismlari va xususiyatlarini tahlil qilamiz. O'quvchi va talaba yoshlar turmushda va darsa jarayonida analiz yordami bilan ko'pgina ishlarni amalga oshiradilar, topshiriqlar, misol va masalalarni echadilar. Demak, tabiat va jamiyatlardagi bilim va tajribalarni inson tomonidan o'zlashtirib olish analizdan boshlanar ekan.

Sintez – shunday bir tafakkur operatsiyasidirki, biz narsa va hodisalarning analizdan bo'lingan ajratilgan ayrim qismlarini, bo'laklarini sintez yordami bilan fikran yoki amaliy ravishda birlashtirib, butun holga keltiramiz.

Analiz va sintez o'zaro bevosita mustahkam bog'langan yagona jarayonning ikki tomonidir. Agar narsa va hodisalar analiz qilinmagan bo'lsa, uni sintez qilib bo'lmaydi. Har qanday analiz predmetlarni, narsalarni bir butun holda bilish asosida amalga oshirishi lozim.

Abstraktsiyalash shunday bir tafakkur operatsiyasidirki, bu operatsiya yordami bilan moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning muhim xususiyatlaridan narsa va hodisalarning muhim bo'lmagan ikkinchi darajali xususiyatlarini fikran ajratib tashlaymiz. Abstraktsiya jarayonida ob'ektdan ajratib olingan belgining o'zi tafakkurning mustaqil ob'ekti bo'lib qoladi. Abstraktsiya operatsiyasi analiz natijasida vujudga keladi. Ta'lim sistemasidagi bilimlarning aksariyati bilishning ratsional yo'li bilan egallashga qaratilgan bo'lib, abstraktsiyadan keng ko'lamda foydalanishni taqozo etadi. Shuning uchun o'quvchilarni abstraktsiyani amalga oshirish yo'l va usullari bilan tanishtirish kerak.

Abstraktsiyalash jarayoni yordamida qiymat, son, kenglik, tenglik, uzunlik, kattalik, qattqlik, zichlik, bandlik, geometrik shakl, matematik ibora, tanqidiy realizm, bosim, solishtirma og'irlik, geografik tushunchalar sistemasi kabi abstrakt tushunchalar vujudga keltiriladi.

Konkretlashtirish. Umumiy, mavhum belgi va xususiyatlarni yakka, yolg'iz ob'ektlarga tadbiq qilish bilan ifodalanadigan fikr yuritish operatsiyasi insonning barcha faoliyatlarida aktiv ishtirok etadi. Voqelik qanchalik konkret (yaqqol) formada ifodalansa, inson uni shunchalik oson anglab etadi. O'zining genetik

kelib chiqishiga qaraganda, kishilar dast avval tevarak-atrofni konkret belgilarga asoslanib, konkret holda aks ettirganlar, yaqqol obrazlarga suyanib, tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo'lganlar. Shu boisdan to hozirgi kunga qadar konkretlik belgisi har qanday inson zoti uchun eng yaqin belgi bo'lib hisoblanadi.

Psixologiyada nutq fikr yuritish foaliyatining vositasi deb yuritiladi. Odatda nutq tafakkur protsessida hukmlar, xulosa chiqarish va tushunchalar formasida ifodalanib keladi. Shuning uchun hukm, xulosa chiqarish va tushunchalar tafakkurning spetsifik formalari deb ataladi.

O'z Vatanining jonkuyari bo'lgan haqiqiy insonni kamolga yetkazish uchun biz uzoq asrlik milliy an'analarni o'rganishimiz va milliy hamda umuminsoniy g'oyalarni, qadriyatlarni bugungi avlod ongiga singdirishimiz darkor. Chunki xalq tafakkuri, dunyoqarashi, pedagogikasi, urf-odatlar, rasm-rusumlari, uning boy ma'anaviy merosi-og'zaki ijodida, xususan, ertaklarda epik qahramonning dunyoga kelishi, o'sib ulg'ayishi, turli-tuman sarguzashtlarini bayon qilish jarayonida odob-axloq muammolariga keng o'rin beriladi, inson tarbiyasi, milliy qadriyatlar hamisha diqqat e'tiborda turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1]. X. Ibragimov, U. Yo'ldoshev, X. Bobomirzaev "Pedagogik psixologiya". Toshkent – 2017 y.
- [2]. N. Boymurodov "Amaliy psixologiya". Toshkent – 2018 y.
- [3]. D. Zunnunova "Bolangizni bilasizmi?". Toshkent – 2019 y.
- [4]. Z. T. Nishonova "Bolalar psixologiyasini o'qitish metodikasi". Toshkent, – 2015y.